

Кенешбекова Ажар Аскарровна

К.И.Скрябин атындагы Кыргыз улуттук арардык университети

АЗЫРКЫ БАЛДАР ПРОЗАСЫ - БАЛДАР ЖАЗУУЧУСУ С.РЫСБАЕВДИН ЖОМОК-ПОВЕСТТЕРИНИН МИСАЛЫНДА

Аннотация: Аталган макалада балдар жазуучусу, профессор, окумуштуу-педагог Сулайман Рысбаевдин азыркы балдар прозасына киргизген жаңы саамалыгы - жомок-повесть, жомок-пьеса жанрлары жана бул жанрлардагы башкы каармандар аркылуу берилген элдик мотивдер, мындан сырткары автордун чыгармачылыгындагы жанрдык көп түрдүүлүк үстүндө изилдөө жүргүзүлөт.

Аннотация: В данной статье проведены исследования о внесенном новизне в современную детскую прозу, в котором внесены новые жанры как “повесть-сказка, “повесть-пьеса” писателя детской литературы, профессора, ученого-педагога Сулаймана Рысбаева. Были проведены анализы о разнообразии жанров автора которого через сказочных героев смог передать народные мотивы.

Annotation: In this article “narrative story”, a new genre which was put into modern children’s prose by Sulayman RYSBAYEV, the writer of children’s books, professor and scientist; and national motives reflected trough main heroes; genre diversity of the writer’s works were analyzed.

Өзөктүү сөздөр: улуттук балдар адабияты, балдар прозасы, жомок-повесть жанры, жомок-пьеса жанры, элдик мотив;

Ключевые слова: национальная детская литература, детская проза, жанр “повесть-сказка”, жанр “повесть-пьеса”, народный мотив;

Keywords: national children’s literature, children’s prose, the genre of narrative story, the genre of narrative play, national motive;

Киришүү. Советтер Союзунун кыйрашы менен бүткүл КМШ өлкөлөрүнүн улуттук балдар адабияты солгундоого учураганы менен балдар адабиятынын тагдырына кайдыгер карабаган балдар жазуучуларыбыз турмуштук реалияларды кармануу менен учурдун талабына ылайык өзгөчө жанрлардын үстүндө иштөө менен алек. Алсак, азыркы кыргыз балдар адабияты жаатында талыкпай, үзүрлүү эмгектенип келе жаткан балдар жазуучусу, КРнын Өкмөтүнүн балдар адабияты жаатындагы сыйлыгынын, КР Улуттук жазуучулар союзунун Тоголок Молдо атындагы адабий сыйлыгынын ээси Сулайман Рысбаевдин автордук чыгармалары буга мисал.

2014-жылы автор тестиер балдарга арнап, 3 томдук чыгармалар сериясын “Кыргыз патент” тарабынан жарыкка чыгарды. Биринчи томдук «Баланын канаты» деп аталып, бул китепте 250 аңгеме топтоштурулган. Бул томдуктагы аңгемелер көлөмү жагынан чакан жана тили жатык, айрымдары тестиер балдардын көңүлүн көтөрүүгө багытталса, көбүнесе жеткинчек балдарды адеп-ахлакка тарбиялоого, жүрүм-турум эрежелерине, адептүүлүккө, ата-энени, мугалимди сыйлоого үйрөтүүнү максат кылат.

Алгач, аңгеме термини тууралуу түшүнүккө токтолсок, “аңгеме” эпикалык текке кирүүчү, кара сөз түрүндөгү чыгарма. Аны повесть, роман менен салыштырып, түшүнүү

керек. Аңгеменин өзгөчөлүктөрү төмөнкүлөрдөн көрүнөт: алар: 1) көлөмүнүн чакандыгынан; 2) композициялык түзүлүшүнөн; 3) каармандарынын аздыгынан;³

Аңгемелерде балдар прозасынын башка жанрлары сыяктуу эле окуянын башталышы жана аякталышы бар, бирок автор аңгеме жазууда повесть же романдагыдай каармандын образын чагылдырууда эркин жана өтө кеңири сүрөттөөгө белсенбейт.. Бирок, албетте ар бир аңгеменин темасы жана идеясы болот. Мисалы, автордун “Баланын канаты” аңгемелер жыйнагында “Бир түйүнчөк акча” аңгемеси орун алган. Бул аңгеменин идеясы балдарды чынчылдыкка үндөө, адептүү болууга чакыруу.

Экинчи томдукту автор «Шамбала» деп атап, жаш окурмандарды жомоктордун ажайып дүйнөсүнө жетелейт жана китепте жомоктор менен катар жомок-пьесалар, уламыштар, тамсилдер орун алат. «Шамбала» жомогунда байыркы кыргыз эл жомогунун айтылуу каарманы Чыпалак бала сымал жардамга муктаж адамдардын керегине жараган Шамбала аттуу шамдын жалынынан суурулуп чыккан бала тууралуу кереметтүү жомокту тартуулайт. «Шамбала» жомогунда автор элдик мотивди аркалап, жакшы менен жаманды айырмалоо, алсыздарга жардам берүү, ач көздүк менен күрөшүү, жомоктун соңунда бакубатчылыктын, адилеттүүлүктүн орноосу сыяктуу темаларын ачууну максат кылган.

Автордун чыгармачылыгындагы дагы бир жаңы багыт, бул жомок-пьеса жанры. Атайын куурчак театры үчүн арналып жазылган бул “Өмүр жөнүндө тамаша” аттуу жомок-пьесасы мектеп окуучуларынын бүйүрүн кызытуучу, өтө кызыктуу чыгарма болуп жаралган. Автор бул сахнаштырылган жомок-пьесада Адам-ата, Обо-эненин образдары аркылуу пенденин өмүр жашына тоюмсудугун жана башка пенделик сапаттар сүрөттөлгөн.

Ал эми үчүнчү томдукка «Сүйлөөчү китеп» деген ат берилип, китепке автордун калеминен жаралган эки жомок-повести сыйдырылган. «Сүйлөөчү китеп» жомок-повестинде автор Билимбек аттуу каармандын образы аркылуу мектеп жашына келип калган тестиер балдардын окууга болгон кызыгуусун арттыруу максатында, баланы китеп менен тааныштыруу, тамга таанытуу, чоң атанын баян жомогу аркылуу мекенди сүйүү, ынтымак темаларын ачып берген.

«Сүйлөөчү китеп» жомок-повестинде автор байыркы заманда кыргыз элинин кырк уруу болуп жашагандыгы, ошол учурдагы элдин биримдиги, ынтымагы, инсандык оң жана терс сапаттар, байлык, бийлик үчүн шайтанга азгырылуу тууралуу кеңири баяндайт. Чыгармада кыргыз эли уюткулуу, жараткандын колдоосуна арзыган, каада-салт, үрп-адатты туу туткан Теңир тоонун урпактары экендиги далилденип,

«Коңшун менен коолашпа, урпагым!
Досуң менен доолашпа, урпагым!
Жолдошуң менен жоолашпа, урпагым!
Урушту уруш чакырат,
Акылды акыл чакырат,
Ынтымак ынтымакты чакырат...
Ынтымакка келгиле, урпактарым!» деген саптар берилет.

Бул үчүнчү томдукта орун алган көлөмү жагынан чоң, мааниси жагынан өтө терең «Умай бала» аттуу жомок-повестин жогоруда айтып кеткендей, азыркы балдар прозасынын жаңы саамалыгы катары баалоого арзыйт. Автордун бул чыгармасы тууралуу нечендеген макалалар жазылды, не бир сонун ой-пикирлер айтылды. Демек, автор бул

³ Кыргыз адабияты, энциклопедия, Б.: 2004-ж, 39-бет.

чыгармачылык изденүүсү менен учурда бөбөктөрдү, жеткинчектерди, өспүрүмдөрдү азгырган интернет, кабелдик телевидение сыяктуу технологиялардан азыноолак алыстатып, баланын көңүлүн өзүнө бура алган ийгиликтүү чыгарма жаратканы анык.

Ал эми ушул жомок-повестти өз ичине камтыган проза жанрына кеңири токтоло турган болсок, «проза» дегендин өзү латын тилинен алганда «эркин сөз» деген маанини билдирип, ырга мүнөздүү болгон саптар сакталбай, эркин кара сөз түрүндө берилет. Прозага роман, повесть, аңгеме, очерк жанрлары мүнөздүү, алар кара сөз менен жазылып, сөзсүз көркөмдүүлүккө ээ болушу зарыл. Поэзия жанрына лирикалуулук жана эмоциялуулук тиешелүү болсо, проза жанрына көбүнчө эпикалуулук мүнөздүү.⁴

Балдар прозасында жогоруда айтылгандай солгундоолор болгону менен жомок-повесть, жомок-пьеса сыяктуу жанрлар пайда болуп, азыркы балдар жазуучуларыбыздын талыкпаган изденүүсүнүн натыйжасында улуттук балдар адабиятыбызда омоктуу орундарга ээ мыкты чыгармалар жаралууда.

Ар бир жаш окурман бул балдарга арналган чыгармаларды окуп жатып, эмне үчүн жомок-повесть деген суроого жооп издөөсү толук мүмкүн. Автордун «Умай бала» аттуу чыгармасы негизинен реалдуу турмушту чагылдырганы менен андагы урунттуу учурлар: карга буюккан баланын жоголуп, аман табылышы, Умай баланын учуучу килем менен жер үстүндө учуусу, анын көзгө көрүнүп, көздөн кайым болуп кетүүсү, адамдардын колунан келбеген нерселерди оңой-олтоң ишке ашыруусу, дагы көптөгөн көрүнүштөр кереметтүү жомоктордо гана кездешет эмеспи. Мына ушундан улам автор бул чыгарманы тегин жерден жомок-повесть деп атабаса керек. «Умай бала» чыгармасын анализдей турган болсок, бул чыгарманы классификацияланышына жараша кереметтүү жана турмуштук жомок катары кароого болот.

Жомок - оозеки адабиятта кеңири тараган, көбүнчө ойдон чыгарылган, окуяларды апыртмалуу, фантазиялуу чагылдырган, сюжети кызыктуу, баяндоо түрүндөгү чыгарма. Жомоктун баяндама мүнөзү, сюжетинин кыска жана тактыгы, каармандарынын типтүүлүгү анын жанрдык өзгөчөлүгүн аныктайт.⁵

Ал эми «повесть» терминин карай турган болсок, «повесть» сөзү орус тилинен «баяндоо» дегенди билдирген эпикалык тектин бир жанры. Повесть, көбүнчө кара сөз менен жазылат. Ал көлөмү жагынан романга караганда кичирээк болуп, бир же эки каарманды сүрөттөшү, анын турмушунун азыраак мезгилин гана объект кылып алышы, аңгемеге караганда көлөмүнүн чоңураактыгы, бир эле эпизод эмес, бир нече эпизоддун сүрөттөлүшү, сюжетинин, композициясынын романга караганда кыскалыгы, аңгемеге салыштырганда кенендиги менен айырмаланат.⁶

Жомоктор дидактикалык чоң мааниге ээ. Чындыгында, жаш балдарга арнап, жомок, аңгеме жазуу бир топ татаал, бир топ жооптуу дагы. Ал үчүн автор алардын ички рухий, аяр дүйнөсүн терең билип, аларды чыгармаларда ыктуу, чебер колдоно билүүсү кажет.⁷

Автордун дагы бир жетишкендиги катары бул жомок-повестте кыргыз эли байыртадан каада-салтты, ырым-жырымды тутунган эл экендигин, канчалык шаар турмушунун агымы менен жашасак да, ата-тегибизден бери каныбызга сиңген улуттук наркыбызды унутта калтырбоо керек экендигин баса белгилеген. «Дүйшөмбү дүйнөнүн бүткөн күнү, шейшемби – Умай эненин күнү» деп, шейшемби күнү кырдаалга жараша ырым-жырым жасалып, өзгөчө жаш муунга бул күнү жаман сөздөн алыс болууга, калыс

⁴ Кыргыз адабияты, энциклопедия, Б.: 2004-ж, 168-бет.

⁵ Кыргыз адабияты, энциклопедия, Б.: 2004-ж, 88-бет

⁶ Кыргыз адабияты, энциклопедия, Б.: 2004-ж, 166-бет

⁷ Найманбаев М., «С.Рысбаев – «Кыргыз балдар адабиятынын Андерсени», Кут Билим., 2013., 5-апрель.

болууга, адептүүлүккө, жада калса, бул ыйык күнү себепсиз кир жуубаганга чакырган. Чыгармада анын баш каарманы Акылтайды чоң ата, чоң апасы жөнөкөй бала эместигин туюп, 6 кемпир чакырып, өзү жетинчисин толуктап, небересине «умач аш» жасап, небересине ырым-жырым жасалат.

Оо, Улуу жараткан алла!
Оо, касиеттүү Теңир-Ата!
Оо, кереметтүү Умай эне!
Балама жар болгула!
Баарылап колдогула!
Өмүрүн берекелүү кылгыла!

Баскан багытын ачык кылгыла!
Бактысын тоодой кылгыла!
Ырыскысын мол кылгыла!⁸

Ал эми «Умай бала» жомок-повестинин турмуш чындыгынан алынган окуяларга бай экендигине токтоло турган болсок, азыркы замандын капшабында, «улуттун бүгүнкүсү жана эртеңки келечеги» болгон балдарга карата жасалган зордук-зомбулук, алардын ден соолуктарына тийген залака, балдардын уурдалуусу, барымтага алынуусу чыгармада ар кыл окуялар аркылуу чиеленип, коомчулуктун үрөйүн учурган кылмышкерлер тобунун жасаган иштери тууралуу баяндалат. Бул сыяктуу сюжеттер аркылуу автордун детективдик багыттагы изденүүсүн дагы байкай алабыз.

Белгилүү балдар жазуучусу Байтемир Асаналиев өзүнүн «Умай бала дүйнө балдарын зомбулуктан куткарат же балдар жазуучусу Сулайман Рысбаевдин «Умай бала» повести тууралуу» макаласында бала өмүрүн коргоо проблемасы кыргыз улутун гана эмес, бүтүндөй дүйнөнү кыйнап турганын белгилейт: - «Бул - дүйнөлүк проблема, глобалдуу маселе». Ошондуктан, китепте Умай бала айтып жатпайбы: «бардык жерде балдарды уурдап кетип жатат, бардык жерде балдарды кулдай сатып жатышат. Дүйнөнүн бардык жерине барып, балдарга жардам бергенге туура келет...». «Демек, Умай бала бир шаардын гана эмес, дүйнө балдарынын сакчысы, дүйнө балдарынын коргоочусу катары чыга келет повестте. Демек, ушундан улам, Умай бала дүйнөлүк каарман болууга акылуу» дейт жазуучу.⁹

Чыгармада Умай баланын досу Акылтай аттуу негизги каарман аркылуу билим берүү темасы өтө кеңири каралган. Акылтай Жашыл-Нурабад шаарынын Манас-Ата гимназиясынын зирек окуучусу болуп, көптөгөн ийгиликтерге жетишүүсү баяндалат. Автор Акылтайдын образына мындайча мүнөздөмө берет: «Акылтай – бүгүнкү кыргыздын жаңы доорунда өсүп келе жаткан жаңы бала, анын жаңы заманга жараша түптөлүп келе жаткан жаңы образы, улуттук мазмундагы жаңы мүнөзү бар жаңыча каарман катары көрүнөт».

Акылтайдын образын ачууда автор анын окуусунда өтө дилгир, зирек бала экендигин гана белгилөө менен чектелбей, балдарды коргоо маселеси аны түйшөлтүп жатканы, «бөтөнчө кудай берген» сапаттарынын жана Умай досунун жардамы менен

⁸ Рысбаев С., «Сүйлөөчү китеп», 3-китеп, -Б.:2014.-177-бет.

⁹ Асаналиев Б. <http://kmb3.kloop.asia/>, 2015;

дүйнө балдарын коргоого болгон далалатын чагылдырган типтүү образ, типтүү каарман. Бул жомок-повестте көтөрүлгөн дагы бир негизги маселе - башталгыч класстардын окуу программасынын балдардын жаш курагы жана алардын кабылдоосу үчүн өтө татаал экендиги, керексиз предметтердин окуу программасынан кыскартуу зарылчылыгы, ал сабактардын ордуна баланын рухун тарбиялоого, билимге, окууга болгон табит-кызыгуусун өстүрүүгө ылайык оюн-сабак, кече-сабак, иштиктүү-сабак формасындагы баланын интеллектин ойготуучу, ой-жүгүртүүсүн байытуучу сабактардын киргизилүүсү тууралуу сунуштар айтылат. Автор учурдагы билим берүү системасындагы бул ачуу чындыкты чыгармада «Бала тарбиясына революция керек» деген подтема аркылуу баса белгилейт.

Автор жомок-повестте кыргызстандагы ар кыл саясий, турмуштук көрүнүштөрдү чагылдырууну көздөп, мектеп окуучуларынын “Мен келечекте ким болгум келет?” деген темада өз ойлорун айтуусу аркылуу заманыбыздын көйгөйлүү маселелерин көтөрүп, саясий кемчиликтерди ортого салган. Алсак, Кыргызстандын конституциясы, паракорлук, уурулук, мектеп жашындагы балдар учураган кулчулук, зомбулук, мектеп жашындагы балдардын күнүмдүк акча табуунун айынан билим алууларыны токтоосу, “Балдарды өнүктүрүү жана коргоо комитетинин” түзүлүшү тууралуу сунуштар, “Энеден айрылган жетим эмес, эне тилинен айрылган жетим” деп, эне тилибиздин тагдыры кабыргасынан коюлуп, элди биримдикке чакырган.

Корутунду: Макаланын соңунда, балдар жазуучусу С.Рысбаевдин улуттук балдар прозасына кошкон зор салымын баса белгилеп кетүү менен бирге, анын калеминин курчуй беришине тилектештигибизди билдиргибиз келет. Автордун чыгармачылык изденүүсүнүн ар тараптуулугу, жанрдык көп түрдүүлүгү калемгердин жаратман жана мээнеткеч экендигин далилдейт. Автордун балдар адабиятындагы ийгилиги, анын балдар психологиясын мыкты өздөштүргөндүгүндө экендигин баамдай алабыз. Анын аңгемелеринде жаш муунду тарбиялоо, жол көрсөтүү, улууну урматтоо, кичүүнү сыйлоо, мекенди сүйүү темалары, жомок-повесттеринде кереметтүү сюжеттер менен турмуш чындыгын айкалыштырып, көйгөйлүү маселелерди көтөрүп, аларды чечүүнүн жолдорун сунуштаган.

Колдонулган адабияттар:

1. Кыргыз адабияты, энциклопедия, Б.: 2004-ж, 39-бет.
2. Найманбаев М., «С.Рысбаев – «Кыргыз балдарадабиятынын Андерсени» , Кут Билим., 2013:, 5-апрель.
3. Рысбаев С., «Сүйлөөчү китеп», 3-китеп, -Б.:2014.-177-бет.
4. Рысбаев С., «Сүйлөөчү китеп», 2-китеп, -Б.:2014.-214-бет.
5. Рысбаев С., «Сүйлөөчү китеп», 2-китеп, -Б.:2014.
6. Асаналиев Б. <http://kmb3.kloop.asia/>, 2015;

Рецензент: Фил.илимдеринин доктору, профессор Искендерова С.И.

Автор тууралуу маалымат

1 Атасынын аты, өз аты, чоң атасынын аты	Кенешбекова Ажар Аскарловна
2 Окумуштуулук даражалары	аспирант
3 Иштеген жери, кызматы	Кыргыз-Түрк Манас университети / БГУ
4 Дареги	Бишкек шаары, Тынчтык проспектиси, 56
5 Контакт үчүн телефону	+996 312 49-27-83
6 E-mail (милдеттүү түрдө)	turkolog2008@hotmail.com